

Зарубіжна література

Тема заняття. Віхи життя і творчості Пауль Целана. «Фуга смерті» – один із найвідоміших творів про Голокост.

Мета (формувані компетентності): предметні (поглиблені знання про творчість П. Целана; читацьку активність); ключові (уміння вчитися: навички текстологічного аналізу твору; уміння визначати роль деталі, роль образності мови у розкритті теми твору (засудження жахів війни); комунікативні: навички спілкування в колективі та толерантне ставлення до думок оточуючих; навички культури відповіді (логічність, послідовність, доказовість); інформаційні: уміння знаходити потрібну інформацію та презентувати її; громадянські: чітку громадянську позицію щодо розв'язання війни та захисту Батьківщини, гордість за свою країну; загальнокультурні: прагнення до літературної освіти, естетичний смак, світогляд).

Словникова робота: Голокост, фуга, балада, елегія, тренос, верлібр

Головні завдання нашого заняття – розкрити такі питання:

1. Біографія П.Целана.
2. Що таке Голокост.
3. Фуга в музиці і у вірші «Фуга смерті».
4. Символічне значення образів поезії.
5. Поєднання в поезії різних видів мистецтва.

Знайдіть і послухайте єврейську мелодію «Хава нагіла», яку знають практично всі, яка надзвичайно популярна і свідчить про неабиякий талант єврейського народу. Народу, який пережив катастрофу Голокосту. Наше заняття присвячене Паулю Целану – єврею родом з України, нашому землякові, який народився, жив і навчався у Чернівцях, одному з найбільших відомих німецькомовних поетів – модерністів другої половини ХХ ст., та його твору «Фуга смерті», у якому описано саме події Голокосту.

Перш за все нам необхідно познайомитись з біографією Пауля Целана.

ПАУЛЬ ЦЕЛАН (1920-1970)

Пауль Целан (справжнє прізвище — Анчель) — австрійський поет і перекладач — народився 23 листопада 1920 року в Чернівцях (Буковина) німецькомовним євреєм румунського підданства. Його батько був небагатим комерсантом. Маленьке місто Чернівці (до 1944 року — Черновиці) мало дуже бурхливу історію: до 1775 року воно належало Молдавському князівству, після 1775 року — Австрії, з 1918 року — Румунії.

Початкову освіту Целан отримує у народній школі (1926-1930), а з 1930 по 1938 роки відвідує греко-латинську гімназію. Літературні уподобання формувалися під впливом творчості Гофманстала, Рільке. Потяг до поезії і

самостійної творчості проявився дуже рано: перші вірші з'являються у 1934-1935 роках.

З 1938 року Целан у Франції вивчає медицину в медичній школі міста Тур, але з початком Другої світової війни вимушений повернутися додому, де продовжує навчання у Чернівецькому університеті (займається романською філологією).

З 28 червня 1940 року по 22 червня 1941 року перебував у радянському громадянстві (у 1940 році до Буковини вступають радянські війська, і Буковина приєднується до СРСР). Після встановлення радянської влади у Чернівцях поет пристосовується до нових умов життя: вивчає російську мову і працює перекладачем. Наступні три роки (1941 — 1944) Целан виживав в обстановці безупинного кошмару між життям і смертю, утратив усіх рідних, залишився живий лише завдяки чистій випадковості. У 1941 році Чернівці окуповують німецько-румунські війська, сім'я Целана потрапляє до єврейського гетто. Через деякий час батьки поета були депортовані до концтабору, звідки вони вже не повернулися. Сам Пауль Целан потрапляє до румунського трудового табору на примусові дорожні роботи, де, незважаючи на страшні умови, залишається живим.

Події цих років стали трагедійною основою всієї подальшої творчості поета. Саме в роки війни Целан вдруге народжується як поет, як творча людина, яка має і хоче сказати щось дуже важливе, донести до людства ту істину, яку він збагнув у тяжкі часи воєнних випробувань. У 1944 році він повертається до Чернівців і продовжує навчання в університеті (вивчає англійську мову і літературу). Целан збирає свій перший (ще машинописний) збірник поезій, куди увійшли як воєнні, так і найкращі довоєнні вірші. Восени того ж 1944 року зібрано другий (також машинописний) збірник. Обидва збірники були віддані на прочитання відомому буковинському поету Маргулу-Шперберу, який високо поцінував перші поетичні спроби молодого поета. Ранні поезії Целана були вперше надруковані у Румунії вже після смерті поета.

На початку 1945 року поет зволів не чекати милостей від нової адміністрації, перетнув радянський кордон і відновився в румунському підданстві. Він свідомо залишив зону юрисдикції радянської окупаційної влади, бо не переносив політичної плутанини, що панувала там, і занадто добре знав про зникнення колишніх австрійських громадян у підвалах СМЕРШу.

Працював у видавництві «Російська книга» у Бухаресті, перекладав румунською російську прозу, писав власні вірші. Саме тут, у Бухаресті, вперше на літературній арені з'явилося ім'я Целана: у 1947 році в авангардистському журналі «Агора» надруковано три вірші, підписані новим, нікому ще не відомим прізвищем – Целан: німецьке написання свого прізвища – Antschel – Пауль переробив у псевдонім Zelan, але пізніше писав його на французький лад Celan.

Повоєнна Румунія нічим не відрізнялася від повоєнної Східної Європи — хіба що традиційний антисемітизм там був трохи сильнішим. Целан робив тихий дрейф до Заходу. У 1947 році він доклав зусиль і перебрався до Австрії. Як нащадок громадян Австрії і жертва Голокосту, Целан автоматично отримав австрійське громадянство. У Відні у Целана вперше з'являються друзі й однодумці: молода літераторка Інгеборг Бахман, художник-сюрреаліст Едгар

Жене, видавець журналу «План» Отто Базиль, які фінансово допомогли Целану видати його першу книгу віршів «Пісок з урн» (1948). Збірник складався з 48 віршів, в яких виявилось 18 помилок, що перекручували і спотворювали зміст (пізніше Целан увесь невеличкий тираж – 500 примірників – повністю знищує).

На частині території Австрії усе ще перебували радянські війська (вони пішли звідти тільки в 1955 році), і Целан від гріха подалі у 1948 році перемістився до Парижа (де жив до кінця життя). «П'ятий пункт», що недавно гарантував смерть, тепер відкривав кордони – Європа каюлася. У Парижі поет живе в домі франко-німецького поета Івана Голля і вивчає германістику та мовознавство в Сорбонні.

Перші повоєнні роки ознаменувалися виходом на авансцену поезії цілого ряду чудових майстрів, що писали німецькою мовою. Це й Інгеборг Бахман, і Йоханнес Бобровські, і Нобелівський лауреат Неллі Закс, і Марія-Луїза Кашніц, і багато інших. Важко, та й непотрібно розставляти митців за ступенями ієрархічних градацій. Але, по справедливості, не можна не віддати одного з перших місць у цьому ряду Паулю Целану.

У 1952 році з'являється перший збірник поезій Целана, виданий у Франції «Мак і пам'ять» – елегічний цикл, присвячений пам'яті загиблих. У цьому ж році поет одружується з художницею Жізель Лестранж.

Украй зосереджений на літературній праці, Целан належав до того типу «небожителів», поетів трохи не від світу цього, про яких прийнято писати в поблажливому тоні. Чудо порятунку із самого пекла гітлерівського геноциду відступило на другий план перед тягарем пам'яті про пережите. Найбільш відомий вірш Целана – «Фуга смерті» – вражає моторошною реальністю. Присвячена темі Голокосту, «Фуга смерті» поєднує в собі кілька ліричних жанрів. Деякі його вірші стали «знаменням ХХ століття». І в першу чергу це стосується його «Фуги смерті». У своїй творчості Целан пройшов дивовижний шлях від класично рівного вірша до верлібру, у якому не тільки затемнюється зміст розірваних рядків, але вже починається руйнація словесної тканини. Пізні вірші Целана схожі на ребуси, імпресіоністичні і важкозрозумілі.

1955 рік знаменується двома важливими подіями в житті поета: народженням сина Еріка (Ерік – професійний клоун. Викладав у театральному університеті. 2000 року, коли в Чернівцях відзначали 80-річчя з дня народження Целана, його запрошували, але він приїхати не зміг) і виходом нової збірки поезій «Від порога до порога».

Поетичне чуття і літературний смак у нього були бездоганні. З доброї волі і власного вибору Целан п'ятнадцять років віддав каторзі поетичного перекладу. Завдяки йому три російські поети – Олександр Блок, Сергій Єсенін, Осип Мандельштам – перекладені німецькою так, що зробити це краще навряд чи можливо. Данину Франції, що пригріла його, поет віддав також літературним даром – повністю переклав німецькою Поля Валері й Артюра Рембо.

Людина замкнута й нетовариська, Целан проте зазнав повною мірою літературної слави. Париж відкрив самотньому іноземцю двері у великий світ: у Німеччині йому було присуджено почесну нагороду Федерального об'єднання німецької промисловості (1957), літературну премію Вільного ганзейського міста Бремена (1958), вищу літературну нагороду Німецької академії мови та

літератури – премію Георга Бюхнера (1960), реальна (Румунія) і потенційна (Ізраїль) історичні батьківщини, вшановуючи поета, розсипали всі можливі і неможливі похвали, про творчість Целана писали численні статті й монографії.

У Париж, інтелектуальну і літературну столицю Європи, він переїхав винятково з творчою метою – у свідомості західних людей постійне проживання за кордоном не асоціювалося з поняттями «зрадництво» і «зрада Батьківщини». У Франції Целан жив на правах постійно проживаючого іноземця, на французьке громадянство (яке й у наші дні одержати нелегко) не претендував. Швидко здобута популярність, письменницькі та перекладацькі гонорари забезпечували йому пристойний рівень матеріального благополуччя. Інакше кажучи, кар'єра молодого людини із забутого Богом куточка карпатської землі була майже запаморочлива: живи й радій!

Доля розпорядилася інакше. Потрясіння часів війни, апокаліптичний жах пережитого й повна людська самотність у світі не відпускали Целана й зрештою підкосили його. Таке відбувалося з багатьма євреями-інтелектуалами, які пережили Голокост, причому вже через багато років після війни. Тягар пережитого, начебто скинутий з пліч, не зникав – він повільно чавив і убивав випадкового втікача з зони смерті; це був свого роду «уповільнений геноцид», запізніла дія трупної отрути епохи небаченого людиноббивства.

Целан не страждав психічним розладом, не «списався» у вульгарному смислі цього слова. Він просто згорів, і не зміг уже знаходити більше сил для адекватного вираження того, що переповняло його випалене серце; піднявшись із дна на вершину, він волів не починати спуск... Пізнім весняним вечором 20 квітня 1970 року Целан кінчає життя самогубством, кинувшись з паризького мосту Мірабо в Сену.

Остання книга віршів Целана, що вийшла посмертно, називалася пророчо – «Неминучість світла» (1970).

ОСНОВНІ ТВОРИ:

Збірки віршів: «Пісок з урн» (1948), «Мак і пам'ять» (1952), «Від порога до порога» (1955), «Неминучість світла» (1970).

Тепер переходимо до словникової роботи.

Голокост – (гр. спалений цілком) загибель значної частини єврейського населення Європи (понад 6 млн.) протягом 1933 - 1945 рр. У роки війни нацистами було створено 22 табори смерті. Один із найвідоміших і найстрашніших – Освенцім (Аушвіц).

Зверніть увагу!:

В Україні фашисти євреїв знищували, зокрема, у Бабиному Яру (Київ), у с. Богданівка. 27 січня у всьому світі відзначається день пам'яті жертв Голокосту. Не зважаючи на цю досить відому подію, багато людей просто не знають про неї або не звертають уваги.

Фашисти зобов'язували євреїв носити спеціальну позначку – Зірку Давида, яку нашивали на одяг, щоб виокремлювати євреїв.

Вірші Целана читати нелегко. Зашифровані образи та примхливі метафоричні ланцюги, асоціативний монтаж і смислова багатошаровість, – все це створює у целанівській поезії «безодні» підтексту, наповнює її особливою магією слова, наділяє її здатністю навіювати певний емоційний стан (сугестивністю), впливати на підсвідомість читача.

Перейдемо до аналізу поезії «Фуга смерті». Прошу спочатку прочитати поезію у перекладі професора Чернівецького університету Петра Васильовича Рихла (до речі, це мій колишній викладач).

«Фуга смерті» Целана стала емблемою Другої світової війни у поезії так само, як «Герніка» П. Пікассо — в образотворчому мистецтві. У німецькомовних країнах цей вірш давно увійшов до шкільних хрестоматій — і не тільки як яскравий взірць новітньої поезії, а й як літературний пам'ятник жертвам Голокосту. У цьому модерністському вірші, насиченому образами-шифрами, відтворено погляд на Голокост «ізсередини» єврейської свідомості, затиснутої лещатами нацистської машини смерті. Саме тому ми сьогодні спробуємо зазирнути «всередину» цього вірша, зрозуміти його мелодію

Що означає назва «Фуга» і як фуга пов'язана з віршем?

Словникова робота. «Фуга» – поліфонічний музичний твір, в якому тема (або кілька тем) почергово варіюється у всіх голосах, послідовно повторюється кількома голосами. Класичний музичний зразок – фуги Баха. *(Можете прослухати аудіозапис).*

За таким принципом побудований целанівський вірш: лірична оповідь у ньому кружляє в колі одних і тих самих тем. Однак слово «фуга», винесене у назву вірша, не лише пояснює його жанр. Воно породжує навколо себе додаткове коло асоціацій. Передусім пов'язаних із контекстом німецької культури. Адже саме із її лона вийшов неперевершений майстер органної фуґи Й.С. Бах.

Потрібна інформація. У багатьох таборах існували сформовані з в'язнів музичні капели, як це пізніше описала Естер Бежарано, котра грала в такому оркестрі в Аушвіці: «Ми повинні були грати під час прибуття поїздів, з яких людей гнали прямо в газові камери». В тому ж Аушвіці в'язні, за наказом есесівців, повинні були виготовляти із сувоїв Тори барабани, тамбурини і банджо. А в одному з таборів на околиці Львова був створений цілий симфонічний оркестр, що налічував кілька десятків єврейських музикантів, і якийсь есесівський лейтенант наказував їм грати т.зв. «Танго смерті», яке повинно було звучати під час маршів і тортур, при стратах і копанні могил. Водночас у їхньому світлі стає зрозумілим, чому ранній варіант Целанового вірша отримав заголовок «Танго смерті». Комендант Аушвіцу Рудольф Гесс любив після масових страт награвати собі сонати Моцарта, а інший комендант того ж табору Крамер, який послав у газові камери 24.000 людей, плакав, слухаючи «Traumerei» («Марення») Шумана, як про це згадує єврейська скрипачка Альма Розе, яка керувала в цьому таборі жіночим оркестром.

Ця поезія відрізняється дивовижним поєднанням різних не тільки поетичних жанрів, але і видів мистецтва.

Для посилення емоційного впливу П. Целан використовує форму музичної фуґи. За будовою фуґа складається з трьох основних розділів. У першому тема проводиться в усіх голосах, друга частина будується вільніше: тема розвивається по черзі в різних голосах. У заключному розділі фуґи затверджується головна тональність твору. За цим принципам будується і композиція Целанової «Фуґи смерті». Позбавлений знаків пунктуації, текст плететься, створюючи скорботну мелодію, в якій різні голоси сприяють розвитку та посиленню основної теми.

Цілком правомірно сприймати цю поезію як модерністського зображення трагедії Голокосту: образи «чорного молока світанку», «могил у повітрі» породжують асоціацію з крематоріями, в яких гинули мільйони безневинних людей, тільки тому, що вони євреї, а образ «однієї людини, що живе в будинку», «грає зі зміями», «пише коли темніє в Німеччині твоя золотиста коса Маргарито», «свистить на євреїв», «хапається заліза в кобурі» розкриває сутність фашистської ідеології, яка несе смерть усій людській цивілізації. «Трагедія Освенціма» усвідомлюється не як національна трагедія євреїв, а як всесвітня. Це підкреслюють і образи Маргарити і Суламіф, які є наскрізними в поезії і символізують багатющу гуманістичну культуру, яку подарувала людству німецька та єврейська нації. Орган-крематорій, на якому «з Німеччини майстер» грає «фуґу смерті», знищує і «золотисту косу Маргарити», і «попелясту косу Суламіф».

Художня реальність вірша «Фуґа смерті». Вірш написаний від імені в'язнів фашистського концтабору. Крізь моторошну «хуртовину метафор» прозирають реалії табірної життя: масові страти репресованих, їх спалення у печах крематоріїв, німецькі вівчарки, що охороняли територію табору, комендант, який слідкував за роботою ввіреної йому «фабрики смерті», навіть - сумнозвісні оркестри, набрані з тих же в'язнів, що під їхню музику тисячі мучеників прощалися з життям. Робимо висновок: **тема твору – життя і смерть, національна трагедія євреїв, яких винищували нацисти.**

Жанр вірша «Фуґа смерті»: Целан сполучає в ній кілька ліричних жанрів. «Фуґа смерті» містить риси балади та елегії, треносу (надгробного плачу) і лірики ритуального танцю, документального репортажу і видіння. Як зазначає український перекладач поезії Целана П. Рихло, «вірш заснований на музичному принципі контрапункту: як і в музичній фузі, тут проводяться і розвиваються декілька мотивів водночас, щоб у фіналі (стрета) знову з'єднатися і остаточно розв'язатися».

«Фуґа смерті» написана верлібром — віршем, в якому відсутні метр і рима. Вірш також не має жодного розділового знаку.

ГОЛОВНІ ОБРАЗИ «Фуґи смерті»

Головні образи: ми (євреї), він (майстер, чоловік, що змії приручає), Маргарита, Суламіф, могила, молоко.

Маргарита - улюблений жіночий образ німецької літератури, символ краси, жіночності, кохання. Маргарита є ремінісценцією з «Фауста» Гете.

Суламіф - символ єврейської жінки, краси, культури. Із Біблії - кохана Соломона (образ закоханої Суламіф оспівується у біблійній «Пісні над піснями», Шолом-Алейхем «Пісня Пісень», Купрін «Суламіф»).

Проблема рівноцінності двох великих культур окреслюється у вірші місткою паралеллю, в якій водночас порівнюються й протиставляються образи Маргарити й Суламіфі - двох уособлень жіночого кохання, двох натхнених поетичних створінь німецького та єврейського духу, отже, - двох символів відповідних національних культур:

- твоя золотиста коса Маргарито
- твоя попеляста коса Суламіф.

Антитеза кольору жіночого волосся вияскравлює аномальну ситуацію, коли ствердження цінності однієї нації та її культури має обов'язковою своєю умовою знецінення іншої - при чому таке знецінення, яке на практиці обертається на знищення народу.

Золотокоса Маргарита з листів начальника табору осяяна ореолом очевидних асоціацій із Гретхен - героїнею гетевського «Фауста». Завдяки цьому ореолу її образ виростає у символ німецької жінки, німецької культури, Німеччини. Золотаве волосся - це усталений у німецькій фольклорній та літературній традиції елемент жіночої краси; воно, характеризує її «майже шаблононо як німецьку ознаку».

Попелясте ж волосся Суламіфі сприймається читачем і як метафора сивини, котрою залакувалося волосся єврейських дівчат і матерів за часів панування Третього Райху, і у буквальному своєму значенні - тобто як попіл, на який воно перетворилося у печах нацистської «фабрики смерті». Із сукупності буквального й переносного значень цього образу постає трагедія єврейського народу за часів гітлерівських репресій.

Майстер - узагальнений образ ката, «майстра справи», бо німці - справжні майстри у всьому, «смерть це з Німеччини майстер». Слово «майстер» тут виникає не випадково, повторюючись 4 рази. Воно утворює навколо себе багате асоціативне поле, у центрі якого - середньовічна Німеччина з її мануфактурами, цехами, ремісництвом, шанобливим ставленням до добротної і точної роботи, коли визначення «майстер» було найкращою похвалою знаком німецької якості. Поняття «смерть» Целан накладає на майстер: Смерть це з Німеччини майстер очі в нього блакитні він влучить у тебе свинцевою кулею він влучить точно.

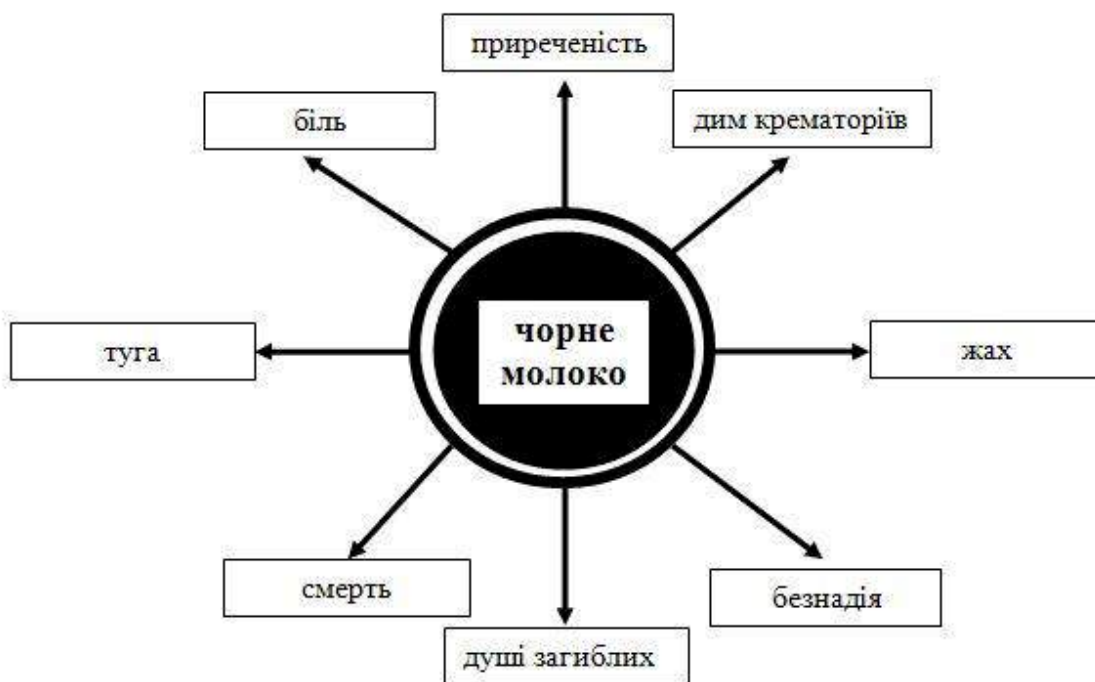
І нацисти майстри. Трактуються і як Гітлер - уособлення влади. І Заратустра - із Ніцше. Комендант - володар табірної світу. Він зображується відчужено - без регалій і уніформи, без імені і зовнішності. Єдина

деталь його портрета - блакитні очі - має своїм підтекстом приналежність героя до «вищої арійської раси», обстоюючи панування котрої, гітлерівська влада обрала курс на знищення «неповноцінних рас», серед яких була і єврейська. Так само відчужено описуються його дії:

І ... він зі зміями грає він пише
він пише коли темніє в Німеччині твоя золотиста коса Маргарито
він пише це й з хати виходить і зорі блищать і свистить він на псів
свистить на євреїв своїх і велить копати могилу в землі
і грати до танцю наказує нам.

Цей опис допомагає зрозуміти розкол особистості коменданта на нелюда-садиста, що з насолодою «організовує» смертників на самознищення, і ніжного закоханого, який пише сентиментальні листи до коханої у Німеччину.

Головний мотив вірша: образ молока. Взагалі молоко асоціюється з дитинством, матір'ю, надією. Це символ життя. (Як у Г. Белля). У Целана чорне молоко викликає такі асоціації.

Це не життєдайний напій, а «гірка чарка долі», яку мусять випити євреї. Метафора «чорне молоко» побудована на оксюмороні - парадоксальному сполученні протилежних за значенням образів (чорний колір - білий колір молока). Вона перегукується авангардистською естетикою, впливу якої зазнав молодий Целан. Можна згадати тут чорно-білу колористику, характерну для живопису німецьких експресіоністів.

Покірливість в'язнів, які п'ють і п'ють «чорне молоко» жахливого існування, які грають і грають на скрипках пекельну музику власної загибелі.

З образом молока тісно пов'язаний образ могили, який є його послідовним продовженням на початку вірша і потім відтворюється ще 4 рази.

1. Ми копаєм могилу в повітрі
2. Велить їм копати могилу
3. Ми копаєм могилу в повітрі
4. Тоді ви могилу дістанете в повітрі
5. Він дає нам могилу в повітрі.

Образ могили в повітрі пов'язаний з масовим спаленням в крематоріях концтаборів. Із образу-символу могили уточнюється місце дії, сама дія над в'язнями.

У вірші «Фуга смерті» П. Целан засобами різних видів мистецтва спробував передати трагедію Голокосту. Образи його не мають однозначного трактування, тому що поет повинен був визнати, що «вимовити», знайти відповідні цієї трагедії слова поезія майже не здатна.

Зв'язок з творами мистецтва. Ми провели дослідження щодо зв'язку вірша «Фуга смерті» Пауля Целана та інших творів мистецтва. Представлення картин Арнольда Бьокліна «Автопортрет зі смертю, яка грає на скрипці». 1872., «Оплакування біля хреста» 1876.

Картини безпосередньо вплинули на створення поезії Целана. Адже він знав ці полотна, коли писав вірш. Є ще картина на цю тему: А. Ретхель. «Смерть, яка грає на скрипці на Маскарадї під час спалаху холери в Парижі в 1831 р.» (1845). Скрипка – уособлення душі євреїв. У поезії Целана «жагливіш водїте смичками» – за Рихло («темніше торкайтесь скрипок» - у Бажана).

Отже, Целан не перший намагався зобразити жахливі події поєднанням різних не тільки поетичних жанрів, але і видів мистецтва. Головний колір зображення у нього – сірий, навіть чорний – як попїл, як фашистська уніформа, нацистська свастика.

Домашнє завдання:

Напишіть твір-роздум «Найжахливіша потвора для людини – це війна (за вивченими творами).

Рекомендована література про Голокост

1. Еренбург. Буря
2. В. Гроссман. Життя і доля. Треблінське пекло.
3. А.Рибаків. Важкий пісок.
4. Є.Євтушенко. Бабин Яр.
5. Щоденник Анни Франк.